

En industrimans kontakter med ekonomisk debatt och ekonomisk politik

av direktör Ruben Rausing

När man vid hög ålder försöker gå tillbaka i tiden utan den hjälp som samtida anteckningar utgör så vet man inte vad det egentligen är som minnet registrerat, om det var viktigt i sammanhanget eller om det på grund av andra relativt ovidkommande orsaker ändå fastnat i minnets dataapparat. Hur otillförlitlig denna mänskliga apparat är har andra erfarit som försökt skriva memoarer och då fått tillfälle att jämföra minnesbilden med den bild som säkra dokument ger.

I fråga om Nationalekonomiska föreningen har jag endast ett fåtal dokument och inga tillgängliga i Italien. Minnesbilderna måste därför bli osäkra.

Jag ägnade huvuddelen av tiden 1916–1920 åt nationalekonomin, på Handelshögskolan 1916–1918 för Heckscher och Brisman och vid Columbia i New York för främst John B. Clark, då pensionerad. Han hade ett seminarium med begränsat tillträde. Vi fick, min nu avlidne vän Gerhard Törnqvist och jag, tillträde på grund av ett brev från Heckscher. Jag tror att Clark varit i Sverige före (första) världskriget och blivit utländsk medlem av Vetenskapsakademien genom Cassel och Heckscher. Han var en upplevelse och vi blev vänner. Andra ekonomer som jag minns med tacksamhet var professor Seligman, Seager och Haig samt statistikern professor Chaddock.

Från och med 1921 när jag var åter i Stockholm gick jag i regel på föreningens sammanträden. Den klaraste och trevligaste bilden har jag av Bertil Ohlin i flottans uniform. Han deltog livligt i debatten med Wicksell, Heckscher och vid enstaka tillfällen Cassel. Andra deltagare var – tror jag – någon gång Davidson och ofta hans senare så kände lärjunge Per Jakobsson. En annan flitig deltagare var AGA-chefen och nobelpristagaren Dalén, som verkade vara mycket intresserad av ekonomiska och sociala problem. Alla Stockholmsskolans ekonomer, Gunnar Myrdal, Erik Lundberg, Dag Hammarskjöld, Erik Lindahl och Ingvar Svennilson deltog ofta.

Från näringslivet kom tidigt Jacob Wallenberg, i synnerhet i skattediskussionerna och i samband därmed politiker som Ernst Wigforss, Per Edvin Sköld och Gunnar Sträng. Några gånger deltog jag i debatten med Wigforss och andra.

Jag erinrar mig väl denna förenings 75-årsjubileum. Eli Heckscher skulle hålla huvudanförandet och kom – ganska säkert för första gången i sitt vuxna liv – för sent. Vi alla förstod under föredraget, som ofta avbröts av vilopausar, att han var en mycket sjuk man och han avled i december 1952. Jag såg aldrig min lärare och vän efter detta jubileum.

Kanske skulle det vara av intresse att fråga vilken glädje och nytta en industriman haft av sina nationalekonomiska studier även om de var ganska kortvariga. Jag fick av Heckscher som första arbete att grundligt läsa Aschehougs lärobok i fyra band, som jag tyckte var tråkig och ointressant och därför glädjelös. Därefter läste jag Marshall, som var verkligt rolig. Av de »stora» var Ricardo för mig den störste och jag ägnade mycken tid åt honom.

Vi sysslade under första världskriget kanske huvudsakligen med monetära frågor under både Heckscher och Brisman. Cassel var en stor man i världen och hans köpkraftsparitetsteori lärde vi oss och trodde på. Det gör jag i huvudsak än i dag och har med framgång tillämpat den i internationella praktiska sammanhang, först i otroligt små, men för mig själv avgörande sammanhang. Jag fick 1918 besked att jag skulle få ett av Handelshögskolans utlandsstipendier – jag tror tretusen eller kanske tretusenfemhundra kronor. Man fick inte lyfta stipendiet förrän man hade inresetillstånd till USA, dit jag tänkte förlägga mina studier. Dollarn stod då under pari. Man visste att prisnivån i USA var väsentligt lägre än i Sverige och med utgångspunkt från Cassels köpkraftsparitetsteori borde, så snart handelsutbyte började, dollarn komma att stiga.

Jag lånade stipendiesumman av en vän till min far och köpte dollars till cirka tre kronor. Medan jag var i Amerika steg dollarkursen till det dubbla. Pengarna räckte trots stor sparsamhet inte men jag fick ett tilläggsstipendium grundat på under kriget, då inga stipendier kunde utdelas, uppsamlade räntemedel, jag tror på ettusenfemhundra kronor i form av en dollarcheck. Posten tog då omkring en månad och när jag fick checken hade dollarn stigit. Jag köpte för dollarcheckens svenska kronor i New York, som jag satte in i svensk bank, följaktligen ett något större belopp än stipendiet omfattat. Med denna bankbok som säkerhet lånade jag av en släkting i Amerika däremot svarande dollars, som jag återbetalade när kronan återgått till guldparitet. Utan denna min insikt om och tro på Cassels köpkraftsparitetsteori hade jag inte ekonomiskt klarat mina studier i Amerika. De har ur olika synpunkter varit av betydelse i mitt liv.

Ett annat exempel. Esselte där jag var anställd efter hemkomsten, hade köpt ett tyskt tryckeriföretag i Berlin och jag blev i februari 1921 sänd till Berlin för att göra ett förslag till omorganisation av

det förlustbringande företaget. Min hustru och jag reste direkt från vårt bröllop till Berlin och bodde där några månader. Det blev nödvändigt att göra väsentliga maskininvesteringar och då den tyska industrin hade ett svårt orderläge lyckades jag utverka en lång betalningstermin. Jag tror tolv månader efter leveransen, som kanske tog ett år.

Den tyska ledningen och styrelsen förklarade att jag skulle ruinera företaget då Sverige skulle finansiera köpen i svenska kronor. Den tyska marken, menade man, och härvid stödde sig den verkställande direktören på den tyske riksbankschefen som var en av familjens vänner, skulle visserligen inte återgå till pari men skulle med säkerhet stiga kraftigt. Detta trodde inte jag på – åter med stöd av köpkraftsparitetsteorin. Jag tror att köpeskillingen när den betalades i mark uppgick till en bråkdel av det ursprungliga beloppet, räknat i svenska kronor.

Det har av samma skäl inte varit svårt att göra riktiga valutaaffärer mellan italiensk valuta och D-mark, Schweizerfranc och dollar under mina år i Italien.

Jag skall ett ögonblick återgå till intressanta böcker. I slutet av 1919 eller början av 1920 kom Keynes' lilla bok *The Economic Consequences of the Peace*. Jag studerade då ekonomi vid Columbia, som jag förut nämnt. Det är kanske svårt att i dagens miljö förstå den enorma uppmärksamhet, för att inte säga uppståndelse den orsakade. Överallt där ekonomer möttes dominerade den diskussionen och intresset.

Cassels skrifter och föredrag i penningteori på tjugotalet diskuterades världen över. I mitt obetydliga ekonomiska bibliotek i Rom har jag båda böckerna, Cassels i form av en populärvetenskaplig liten bok kallad *Penningvärdets utveckling*. Jag har läst om dem efter cirka 55 år, Keynes' gör fortfarande ett starkt intryck. Det gör Cassel också när han förklarar nödvändigheten och möjligheten av en sådan kontroll och begränsning av betalningsmedelsförsörjning i förhållande till varumängd att prisstegringar förhindras.

I några opublicerade funderingar har jag försökt göra en jämförelse mellan medeltidens lärda teologer, som utformade synodernas och kyrkomötens beslut i försöken att samordna antik filosofi med kristen tro. Det var ju en uppgift för de bästa begåvningarna under flera hundra år.

Det kan inte hjälpas att en amatör som jag som med intresse försökt följa den ekonomiska debatten under 60 år ibland någon gång får samma intryck härav som man får då man försöker sätta sig in i den kristna tros läran. Jag gjorde allvarliga sådana försök under min skoltid i Helsingborgs gymnasium och det är studier jag aldrig

glömt. När jag under senare år läser skriftväxlingen mellan exempelvis Samuelson och Milton Friedman så kommer jag att tänka på kyrkofädernas argumenteringar i kyrkomöten och synoder. När Friedman skrivit några vänliga rader om Samuelson när denne fått det s.k. nobelpriset i ekonomi så svarade Samuelson med en från artikel rubricerad »He couldn't be more wrong».

Gunnar Sträng, som ju inte är någon lärd kyrkofurste i ekonomins synod har inte så sällan uppträtt som den ofelbare pontifexen. Jag glömmar aldrig Gunnar Strängs diskussionsinlägg i priskontrollnämndens råd i början av 1940-talet. Han var öppen, intelligent och idérisk. Jag åtog mig i början av 1940 ett uppdrag att försöka utarbeta principer för prissättningen av s.k. krigsleveranskontrakt för den militära upprustningen.

Under senare hälften av 1930-talet hade Rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap i samarbete med militärförvaltningarna inventerat behovet av krigsmateriel. Man hade med lämpliga industrier uppgjort sådana krigsleveranskontrakt. Tillverkningen gällde exempelvis tyg till uniformer och skor, alla andra beklädnadsartiklar, förbandsmaterial, handvapen, alla former av ammunition från sådana för handvapen till grova granater och minor och otaliga andra artiklar, vapen av alla slag etc.

Dessa leveranser pågick i stor skala när jag tillträdde och industrin skulle ha betalt. Efter vilka prisprinciper? Kommissionen hade givit sitt slutbetänkande den 25 januari 1940. I detta hade intagits en paragraf för prissättningen.

»Normgivande för prissättningen vid industriella krigsleveranser bör vara företagets skäligen självkostnader med behörig hänsyn till uppkommande svårigheter vid övergången till krigsproduktion». Allmänna fraser.

Jag hade fria händer och var fullkomligt bestämd i en punkt. Jag ville aldrig vara med om ett s.k. bok- och räkningsförfarande vars avarter jag sett i amerikansk krigstillverkning. I stället borde varje leverans ha ett pris som skulle vara så lågt som möjligt. Jag använde två veckor, bokstavligen dag och natt, att utarbeta »Principerna för prissättningen av industriella krigsleveranser» och dessa fastställdes av industrikommissionen i samråd med regeringen. Särskilda svårigheter erbjöd prissättningen för flygplan och motorer vid uppbyggnad av svensk flygindustri.

När prissakkunniga skulle omvandlas till priskontrollnämnd med Axel Gjores som ordförande blev jag industrikommissionens representant i nämnden och när Gjores blev folkhushållningsminister i början av 1941 blev jag nämndens ordförande. Erik Lundberg hade varit medlem från början och Konjunkturinstitutet samordnades

med nämndens verksamhet. Jag begärde att få Erik Lundberg som vice ordförande och vi hade ett dagligt samarbete till hösten 1942, då jag avgick. Ungefär samtidigt med min avgång infördes allmänt pris- och lönestopp. Ny ordförande i priskontrollnämnden blev John Bergvall, senare första kammarens talman.

I alla tider har krig finansierats genom inflation. Civilbefolkningen fick därigenom en allt mindre konsumtion. Om levnadskostnadsindex 1930 var 100 så var det 1939 107 och 1942 138. Erik Lundberg och jag ansåg att vi under kriget ständigt levde under hotet av en uppflammande inflation. Tack vare krigshandelsavtalen med Tyskland (medförande relativt stabila importpriser på nyckelvaror), lugn på lönefronten, rimlig prisreglering och allmänt förtroende för regeringens politik blev det aldrig någon inflation utan endast en mycket måttlig allmän prisstegringstakt, som egentligen bara var uttryck för den ökade knappheten på varor. I förhållande till den inflation som Europa och USA genomlevt de senaste åren var krigsårens prisstegring anmärkningsvärt begränsad, om man tänker att vi då levde praktiskt taget under krigsförhållanden med tidvis många hundratusen män och kvinnor inkallade och stark reduktion i tillgången på livsnödvändiga råvaror och bränslen.

Under dessa år – nära fyra år av statlig anställning – samarbetade jag dagligen med nationalekonomer, främst Erik Lundberg och Ingvar Svennilson och Dag Hammarskjöld som statssekreteraren i finansdepartementet. Jag hade stor behållning av samarbetet under dessa svåra år.

Slutligen endast ett par funderingar kring mina erfarenheter som företagsledare om vad som är väsentligt för framgångsrik företagsledning. En sak är viktigare – tror jag – än alla andra sammanlagt, nämligen att tekniskt och ekonomiskt behärska det kunskapsområde inom vilket företaget arbetar, att göra det så väl att man som ledare kan följa med och bedöma uppslag till tekniskt utvecklingsarbete på lång sikt. Detta utesluter enligt min mening konglomeratet som företagsform, just därför att konglomeratets chef aldrig kan fylla dessa krav. Man må göra vilka områdesuppdelningar och delegerande beslutsmässighet man vill så går det ändå inte. Till slut är verkställande direktören ensam ansvarig och därför ensam beslutsmässig. Kan han inte sitt område mycket väl, fattar han förr eller senare stora felaktiga beslut. Medarbetare, som kan mer, kan givetvis också fatta katastrofala beslut, som verkställande direktören på grund av sin egen okunnighet är ur stånd att ändra. Ofta synes det dessutom vara så att när beslutsfattandet delegeras, beslut måste fattas på ett tidigt stadium som binder den efterföljande utvecklingen. Verkställande direktören känner då ofta inte till de tidigare

besluten. Det finns många exempel på konglomeratens allmänna olämplighet.

Vore det inte skäligt att nationalekonomin sysslade lite mera med företagandets förutsättningar? Vad är det som är förutsättningen för framgångsrikt företagande? Vilka miljöfaktorer, vilket slag av begåvning? Hur tillkommer verkliga innovationsföretag, sådana som förändrar världsbilden inom ett eller flera områden?

Det har alltid synt mig att renässansen i bildkonsten, skulptur, måleri och arkitektur erbjuder intressanta frågeställningar som liknar innovationer inom industrin. En obetydlig stat, Florens, var i början nästan ensam bärare av utvecklingen och familjen Medici ensam finansiär genom stora beställningsarbeten. Varför blommade det plötsligt i Florens? Varför blommade det i teknisk utveckling i Sverige i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet och varför kommer det i vår tid fram så få innovationsföretag? Det är svårare säger man, mycket mera komplicerat och oerhört mycket dyrbarare. Sverige var i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet i förhållande till sin folkmängd kanske ledande i Europa och trots fattigdom blev det något av.

Schumpeter har väl förstått vad en innovation innebär bättre kanske än någon annan nationalekonom. Vore det inte en verkligt väsentlig uppgift för en ny Sverigeskola av framstående tekniska – naturvetenskapliga och ekonomiska vetenskapsmän att i samarbete med industrimän med beprövad innovationsförmåga ingående både empiriskt och teoretiskt studera problemställningar kring innovationsförlopp.
